

JMT Labuschagne

Die status van fiksies in 'n regstaat: opmerkinge oor ouderdomsgrense en die kind as dader en slagoffer in die strafreg

Opsomming

Hierdie artikel ondersoek eerstens die oorsprong van ouderdomsgrense by bepaling van strafregtelike aanspreeklikheid van kinders asook by beantwoording van die vraag of 'n kind 'n slagoffer van 'n spesifieke (geslags)misdad is. Tweedens word die ontwikkeling van dié reëls rakende ouderdomsgrense deur ons howe en wetgewer onder die loep geneem. Daar word deurgaans na die posisie in ander regstelsels verwys. Die nodigheid van ouderdomsgrense in dié verband in die strafreg word vervolgens binne rasionele, regstaatlike en algemene geregtigheidsverband geanaliseer en geëvalueer. Rigiede en onveranderbare ouderdomsgrense word as fiktief uitgewys en as onbestaanbaar met rasionele, regstaatlike en algemene geregtigheidsbeginsels verwerp.

The status of fictions in a constitutional state: observations concerning age limits and the child as perpetrator and victim in criminal law

In the first instance, the origin of age limits in determining criminal liability and also in answering the question whether a child is a victim of a specific (sexual) crime is investigated. Secondly, the development by our courts and legislature of these rules concerning age limits in criminal law are scrutinised. Reference is made throughout to the position in other legal systems. Thereupon, the necessity of age limits in this regard is analysed and evaluated from a rational, constitutional and a general justice point of view. Rigid and unchangeable age limits are pointed out as being fictitious and are rejected as being in conflict with basic principles of rationality and constitutionality as well as general principles of justice.

1. Inleiding

Die problematiek wat in die onderhawige artikel aangesny word, kan verduidelik word aan die hand van die feitestel en beslissing in die onlangse saak van *S v Ngobese*.¹ Die drie beskuldigdes is in die landdroshof te Kempton Park skuldig bevind aan huisbraak, poging tot diefstal en diefstal. Nadat die landdros 'n verslag van 'n proefbeampte ten aansien van al drie die beskuldigdes onder oë gehad het, het hy elkeen tot twee jaar gevangenisstraf, voorwaardelik vir vyf jaar opgeskort, gevonniss. Hulle is verder ook beveel om hulle gedurende die tydperk van die opgeskorte vonnis onder sorg van die proefbeamptes van Germiston te plaas. Ten tyde van hulle skuldigbevinding was beskuldigdes 1 en 3 veertien jaar en beskuldigde 2 dertien jaar oud. Toe die ouderdom van die beskuldigdes onder die aandag van die hooflanddros van Kempton Park gekom het, het hy die betrokke landdros om 'n verslag gevra, met die doel om die saak vir spesiale hersiening te stuur. In dié verslag het die betrokke landdros daarop gewys dat nooit geopper is dat 'n kind tussen die ouderdomme van 7 en 14 jaar vermoed word *doli incapax* te wees nie. Hy het egter bygevoeg dat uit die getuienis blyk dat toe die beskuldigdes deur die klaer ten tyde van die pleeg van die misdaad gekonfronteer is, al drie van die misdaadtoneel af weggehardloop het. Hieruit is afgelei dat beskuldigde 2 geweet het dat dit wat hy doen verkeerd is, anders sou hy nie weggehardloop het nie. Met verwysing na *S v Van Dyk*² wys die landdros daarop dat geargumenteer sou kon word dat beskuldigde 2, blykbaar as gevolg van die feit dat hy onder 14 jaar oud was, deur die ander twee beskuldigdes, wat ten tyde van die pleeg van die misdade reeds blykbaar 14 jaar oud was, beïnvloed kon gewees het. Die landdros merk egter op dat volgens sy waarneming van beskuldigde 2 gedurende die hofsitting duidelik geblyk het dat hy op geen wyse deur sy medebeskuldigdes beïnvloed was nie en "the evidence clearly depicts his involvement in the commission of the offence". Dié saak is vervolgens vir spesiale hersiening verwys wat deur regters Schabert en Blieden aangehoor is, met laasgenoemde wat die uitspraak namens die hof gelewer het. Die direkteur van openbare vervolgings het die volgende drie vrae aan die hof voorgelê:

- (i) Kan die skuldigbevinding van beskuldigde 2, wat by misdaadpleging 13 jaar oud was, gehandhaaf word in die lig van die feit dat die staat geen getuienis ten aansien van sy rypheidsvlak of ander weerleggende getuienis, rakende die vermoede dat hy *doli incapax* is, aangebied het nie?
- (ii) Welke effek het die feit dat beskuldigde 2 tesame met beskuldigdes 1 en 3, wat toe reeds 14 jaar oud was, by misdaadpleging betrokke was, op die weerlegging van die vermoede teen ontoerekeningsvatbaarheid?
- (iii) Mag die hersieningshof die waarnemings wat die landdros van die drie beskuldigdes in die hof in 'n latere brief uiteengesit het in dié verband in aanmerking neem?

1 2002 1 SACR 562 WLD.

2 1969 1 SA 601 C.

Dit wil voorkom of die status van die kind asook dié van die jeugdige, hoewel in 'n meer beperkte sin, as beide dader en slagoffer in die materiële strafreg beginselmatig diepliggend en oor regstelsels heen problematies van aard is. Dié genoemde status van die kind is dan ook nie staties nie en word voortdurend heroorweeg, heromskryf en verfyn. Dié feitestel in die *Ngobese*-saak, waarin twee van die beskuldigdes 14 jaar en die ander 13 jaar oud was, het dié problematiek en veral die rasionele en geregtigheidsmatige grondslag van die betrokke ouderdomsgrense weereens na vore gebring. Die problematiek rakende die stel van rigiede ouderdomsgrense by bepaling van die strafregtelike aanspreeklikheid van kinders asook die gebruikmaking van ouderdomsgrense by bepaling van die vraag van welke geslagsmisdad 'n kind 'n slagoffer is, word in die onderhawige artikel onder die loep geneem. Dit moet hier uitdruklik gestel word dat ten aansien van ouderdomsgrense en slagofferskap slegs verwys word na geslagsmisdade en binne laasgenoemde verband word spesifiek aandag gegee aan ouderdomsgrense wat vermoedelik verband hou met geslagsrypheid. Hoewel dit onvermydelik is dat sekere inligting en argumente wat in voorafgaande publikasies opgeneem is, ter wille van die ontwikkeling van 'n spesifieke gedagtelyn, weer aan die orde gestel sal moet word, word onnodige duplikasie van verwysings doelbewus in hierdie artikel vermy. Hierdie bydrae moet gevolglik gelees word as 'n glos op en as 'n samevatting van voorafgaande publikasies waarna hierin verwys word.

2. Historiese agtergrond

Soos elders³ aangetoon is, was daar in rudimentêre regstelsels om voor-die-hand-liggende redes geen sprake van chronologiese ouderdomsgrense by bepaling van strafregtelike aanspreeklikheid van kinders nie. Gevolgs- en groepsaanspreeklikheid was in ieder geval aan die orde van die dag.⁴ Die eerste onderskeiding wat klaarblyklik juridies gemaak is, was dié tussen geslagsrype en geslagsonrype kinders. Die ouderdomsgrense van 12 en 14 jaar, waarvan hedendaags nog oor 'n wye front in die Westerse wêreld gebruik gemaak word, hou duidelik nog hiermee verband.

In die Romeinse reg is kinders ingedeel in *infantes* en *infantes maiores*, wat oorkoepelend aangedui is as *impueres* en *pueres*. *Infantiae maiores* is weer onderverdeel in *infantiae proximi* en *pubertati proximi*.⁵ De Villiers⁶ wys daarop dat 'n *infans*, volgens Romeinse juriste, aanvanklik 'n kind was wat as *sui iuris* gereken is, maar wat nie kon praat nie. Wat hiervan opvallend is, is, eerstens, dat die verwysing na 'n kind wat nie kan praat nie beteken dat die begrip *infans* geslaan het op 'n kind wat nog baie klein is en, tweedens, dat daar nie 'n spesifieke ouderdomsgrens gestel is nie. Die ouderdomsgrens van onder 7 jaar wat vir 'n *infans* gestel is, was duidelik

3 Labuschagne en Van den Heever 1993:98-105.

4 Sien bv Sharma 1974:157-158; Binavince 1964:4; Labuschagne 1992:38-40; Labuschagne 1996:42-43.

5 Sien bv Inst 3 19 10; Inst 4 1 18; Dig 4 3 13 1. Vir verdere verwysings sien De Villiers 1988:274 vn 2.

6 1988:274.

van 'n latere tydperk⁷. Soos hierbo reeds genoem, is tussen die grense wat vir *infantes* en *puberes* gestel is, verder onderskei tussen 'n *infantiae proximus*⁸ en 'n *pubertati proximus*. Hierdie onderskeiding is nooit aan spesifieke ouderdomsgrense gekoppel nie. Hoewel 'n kind wat ouderdomsgewys naby aan puberteit was, dit wil sê 'n *pubertati proximus*, makliker strafregtelike aanspreeklikheid kon opdoen, het die chronologiese ouderdom van die kind, volgens Mommsen,⁹ slegs as hulpmiddel gedien by beantwoording van die vraag of die kind van genoegsame geestelike ontwikkeling (*intellectus*)¹⁰ was om te begryp dat hy/sy wederregtelik optree en gevolglik strafregtelike aanspreeklikheid kon opdoen.¹¹ As vereiste vir die opdoen van aanspreeklikheid is in die Romeinse reg bloot gestel dat die kind *doli capax*¹² of *iniuriae capax*¹³ moes wees. Vir verkragting (*per vim stuprum*), asook vir verskeie ander geslagsmisdade, is die vereiste gestel dat die dader puberteit bereik het, met ander woorde dat hy 'n *pubes* moes wees.¹⁴ Daar het in hoofsaak drie benaderingswyses in die Romeinse reg uitgekristalliseer oor die vraag wie as 'n *pubes* beskou moes word.¹⁵ Eerstens was daar die *Cassiani* wat gelet het op die liggaamsontwikkeling van die individu en veral of hy geslagsryp was, met ander woorde of hy sou kon voortplant. Tweedens het die skool van die *Proculani* die stel van 'n chronologiese ouderdomsgrens, naamlik 14 jaar, voorgestel. *Priscus*, daarenteen, was 'n voorstaander daarvan dat beide gelet word op die liggaamsontwikkeling van die kind en dat 'n ouderdomsgrens vasgestel word. Gedurende die tyd van *Gaius* was laasgenoemde benadering blykbaar in swang.¹⁶ Om die vernedering van 'n liggaamlike ondersoek uit te skakel, het Justinianus egter aan die standpunt van die *Proculani* regstatus gegee.¹⁷ Die puberteitsouderdomsgrens vir meisies is in die Romeinse reg op 12 jaar gestel.¹⁸ Geslagsomgang met 'n meisie wat nog nie *viripotens*,¹⁹ dit wil sê nie manvatbaar of -ryp is nie, het 'n misdaad²⁰ daargestel.²¹

Die Justiniaanse reël dat 'n kind onder die ouderdom van 7 jaar, 'n *infans* derhalwe, nie strafregtelike aanspreeklikheid kan opdoen nie, het in die Romeins-Europese reg behoue gebly.²² Ten aansien van die vraag of 'n *impubes* wat nie meer 'n *infans* is nie, dit wil sê 'n kind wat tussen 7 en 14

7 Sien bv Dig 9 2 5 2; Dig 47 2 23; Dig 48 8 12; Mommsen 1899:76.

8 Na so 'n kind is ook verwys as *admodum impubes* — Dig 47 12 3 1.

9 1899:75.

10 Sien De Villiers 1988:277.

11 Sien ook Inst 4 1 18; Dig 29 5 14; Cod 9 47 7.

12 Dig 10 3 1; Dig 47 8 2 19.

13 Dig 9 2 5 2; Labuschagne 1978:251.

14 Dig 48 6 3 4; Dig 48 6 3 1; Mommsen 1899:76n1; Labuschagne 1978:252; Rein 1844:868.

15 Ulpianus *Fragmenta* 11 28; Labuschagne 1978:252; De Villiers 1988:275-276.

16 De Villiers 1988:276.

17 Cod 5 60 3.

18 Inst 1 22pr.

19 'n Meisie onder 12 jaar — sien Inst 1 22pr.

20 Dig 48 19 38 3; Cod 5 60 3; Dig 47 10 25; Mommsen 1899:792.

21 Vir verdere inligting sien Labuschagne 1974:41.

22 Sien bv Clarus 1579:lib V, qu 60; Van der Linden 1806:2 1 6; Labuschagne 1978:252.

jaar oud is, strafregtelike aanspreeklikheid kon opdoen, wys Matthaeus²³ daarop dat 'n *impubes* slegs aanspreeklik kan wees indien hy *doli capax* is. *Infantes*, dit wil sê kinders onder 7 jaar en *infantiae proximi*, dit wil sê kinders wat nog nie 14 jaar is nie maar nog naby 7 jaar oud is, is nie *doli capaces* nie. *Proximi pubertati*, dit wil sê diegene wat tussen 7 en 14 jaar is maar reeds naby 14 jaar is, kan *doli capaces* wees. Dit moet egter van geval tot geval beslis word. Hy verwys egter nie na 'n toets wat in dié verband aangewend moet word nie. Moorman²⁴ verduidelik “dat op de vraag of een kint misdaad kan begaan, niet zonder onderscheidinge van ouderdom kan worden geantwoort. Want indien het zelve is byna bovenjarig, en genoegzame kennis en verstant heeft om het goede van het quaade te onderscheiden of (het geen hetzelfde is) om quaat doende te weten dat het quaad doet, zo valt 'er niet te twyffelen, of zulk een kint kan zich aan misdaad en gevolglik aan straf schuldig maken.”²⁵

Dit wil egter voorkom of die onderskeiding wat vroeëre skrywers, op maat van die Romeinse reg, gemaak het tussen *proximi pubertati* en *infantiae proximi* in Van der Linden²⁶ se tyd op die agtergrond geskuif is. Hy verduidelik dat kinders onder 7 jaar nie strafregtelike aanspreeklikheid kan opdoen nie, maar om hulle booshede te bekamp word hulle oorgelaat aan die tugtiging van hulle ouers, voogde of meesters. Ten aansien van kinders tussen 7 en 14 jaar word hulle in geval van geringe misdrywe aan die tugtiging van hulle ouers, voogde of meesters oorgelaat “maar begaat zij eene zwaare misdaad, en heeft men grond om in hun eene opzettelijke boosheid boven hunnen jaaren te veronderstellen” word hulle aan die strafsanksie onderwerp.

Volgens Matthaeus²⁷ en Voet²⁸ tree 'n persoon wat 'n misdaad onder dwang van 'n bevel of opdrag pleeg *partim voluntaria partim involuntaria* op, dit wil sê hy tree gedeeltelik vrywillig en gedeeltelik onvrywillig op en word hy dan ook ligter gestraf. De Haas²⁹ wys daarop dat indien gades gesamentlik aan die pleeg van 'n misdaad deelneem, vermoed word dat die vrou onder dwang van haar man opgetree het. Volgens Matthaeus³⁰ word die vrou *propter infirmitatem*, dit wil sê as die swakkere geslag, ligter gestraf. Hierdie benaderingswyse was blykbaar ook op die verhouding tussen vader en kind van toepassing. So wys Moorman³¹ daarop dat ofskoon “een Vader een los en ongebonden mensch een verachter van de Wetten is, hij echter altoos Vader is en blijft, en zulks een Kind van de gehoorzaamheit niet ontslaat...”.

23 Matthaeus 1661:*Prol* 2 2.

24 Moorman 1779:*Inl* 2 3-4. Sien ook Gomezuis 1759:3 1 59.

25 Sien De Villiers 1988:281-287 vir verdere verwysings in dié verband.

26 1806:2 1 6.

27 1661:48 18 4 14 en *Prol* 1 3.

28 1707:4 2 1.

29 1741:35 748-51.

30 1661:47 10 3.

31 1779:2 5 6.

Clarus³² is van mening dat 'n *impubes* wat nie meer 'n *infans* is nie, dit wil sê 'n kind wat tussen 7 en 14 jaar oud is, slegs strafregtelike aanspreeklikheid kon opdoen indien die gewraakte optrede uit 'n *commissio* bestaan het. Volgens Gomezius³³ kan 'n persoon onder die ouderdom van 14 jaar nie aan 'n late- of nalatigheidsmisdaad skuldig bevind word nie. Wat duidelik uit 'n studie van die gemeneregskrywers in dié verband blyk, is dat hulle die begrippe "late-" en "nalatigheidsaanspreeklikheid" dikwels as sinonieme en as uitruilbaar beskou. Matthaëus³⁴ is van mening dat 'n *impubes* wat 'n voldoende onderskeidingsvermoë het wel aan 'n nalatigheidsmisdaad skuldig bevind kon word. Moorman,³⁵ met beroep slegs op Gomezius, beweer dat die algemene gevoel is dat 'n *impubes* nie vir die pleeg van 'n nalatigheidsmisdaad aanspreeklik gehou behoort te word nie. Volgens hom behoort 'n kind wat "der reden reets genoeg magtig" is wel vir die nalatige pleeg van "zeer zwaare en verfoeijelyke misbedryven" strafregtelike aanspreeklikheid te kan opdoen.

Voordat oorgegaan word tot 'n bespreking van die vraag of 'n kind aan 'n geslagsmisdaad skuldig bevind kon word, is dit nodig om twee algemene opmerkings te maak. Eerstens is dit belangrik om in gedagte te hou dat 'n meisie, in ooreenstemming met die geresipieerde Romeinse reg, reeds op die ouderdom van 12 jaar 'n *pubes* geword het. Moorman³⁶ wys egter daarop dat sy tot haar veertiende jaar as 'n "onderjarige" beskou moet word aangesien dit "hardt en onredelik soude zyn, dat men de swakkere sexe strenger soude handelen dan de sterkere." Tweedens geskied ouderdomsberekening volgens die natuurlike metode van tydsberekening.³⁷ In die lig hiervan word 'n seun byvoorbeeld vanaf die dag waarop hy 14 jaar word as 'n *pubes* beskou en bly hy nie 'n *impubes* tot aan die einde van daardie jaar nie.

Uit wat ons gemeneregskrywers meedeel blyk dat 'n seun onder die ouderdom van 14 jaar glad nie aan 'n (natuurlike of "onnatuurlike")³⁸ geslagsmisdaad skuldig bevind kon word nie, selfs al sou hy geslagsryp wees. Die reël *militia supplet aetatem* (boosheid vul ouderdom aan) geld nie by geslagsmisdade nie.³⁹ Matthaëus⁴⁰ en Carpzovius,⁴¹ twee van die rigtinggewende en gesaghebbende juriste van die tydsgewrig waarin hulle geleef het, het hierdie reël egter ondubbelsinnig afgekeur.

Wat die kind as misdaadslagoffer betref, tref ons by geslagsmisdade 'n spesifieke ouderdomsgrens aan. Geslagsomgang met 'n meisie onder die

32 1579:*Lib V qu* 60.

33 1759:3 1 59.

34 1661:*Prol* 2 3.

35 1779:*Inl* 2 10.

36 1779:*Inl* 2 5.

37 Hoppius 1746:1 22 *Commentarius*.

38 Sien hieroor Labuschagne 1996a:547-548.

39 Sien bv Clarus 1579:*Lib V qu* 60; Gomezius 1795:3 1 60; Vinnius 1665:4 1 18 3; Brouwer 1714:1 26 6; Van Bynkershoek 1752:3 2.

40 1661:*Prol* 2 4.

41 1758:1 143 58.

ouderdom van 12 jaar, dit wil sê 'n *impubes*,⁴² is as 'n verswarende vorm van *stuprum*, ook genoem gekwalifiseerde *stuprum* (*stuprum qualificatum*), gestraf.⁴³ Dit moet in hierdie stadium reeds duidelik gestel word dat geslagsomgang met 'n meisie onder die ouderdom van 12 jaar nie in die Romeins-Europese reg as verkragting (*per vim stuprum; stuprum violentum*) gestraf is nie.

3. Die gewysdereg

In die lig van die problematiek wat in die onderhawige artikel onder die loep geneem word, is die volgende sistematiese onderskeiding wenslik:

3.1 Die kind as dader in die strafreg

Die vroegste gerapporteerde beslissing wat in dié verband opgespoor kon word, is dié van *R v George*⁴⁴ wat in 1882 voor 'n Oos-Kaapse hof gediën het. In dié saak is vier seuns van onderskeidelik 5 jaar, 7 jaar en twee van 9 jaar oud aan diefstal van 'n skaap skuldig bevind. Die drie ouer seuns is tot vyftien houe met 'n rottang gevonnissen en die 5-jarige, Dunge, tot ses houe. Die hersieningsregter, naamlik Shippard R, wys daarop dat die 7-jarige en een van die 9-jarige beskuldigdes 'n vorige veroordeling vir die diefstal van 'n skaap gehad het. Die antwoord op die vraag hoe oud die 7-jarige ten tyde van laasgenoemde diefstal was, blyk egter nêrens in die uitspraak nie. Die skuldigbevinding en vonnis van Dunge word deur die hersieningshof ter syde gestel en dié van die ander seuns bevestig. Uit die rekord van die verhoorhof blyk dat Dunge ten tyde van die verhoor te jonk was om vrae te stel. Shippard R steun in sy beslissing rakende die strafregtelike aanspreeklikheid van Dunge op Engelsregtelike gesag en op die standpunt van Van der Linden, waarna hierbo verwys is, en bevestig dat 'n kind onder die ouderdom van 7 jaar nie strafregtelike aanspreeklikheid kan opdoen nie.

In *R v Lourie*,⁴⁵ 'n beslissing van 1892, verklaar De Villiers HR ten aansien van die regsposisie in dié verband in Suid-Afrika soos volg:

As I understand our law a child under seven is presumed to be incapable of discerning between good and evil, and this presumption cannot be rebutted by evidence to the contrary. Between seven and fourteen he is still presumed to be *doli incapax* but this presumption may be rebutted by evidence to the contrary.

42 Voet (1707:48 5 2) verwys in dié verband na 'n meisie wat onryp is of nog nie manbevoeg of- vatbaar (*viripotens*) is nie.

43 Sien bv Clarus 1579:Lib V par *stuprum* 9; Matthaeus 1661:48 3 5 8; Carpzovius 1758:qu 75 27; Van Leeuwen 1741:1 5 23 9; Van der Keessel 1972-uitgawe:48 5 25.

44 2 EDC 392.

45 (1892) 9 SC 432. Sien ook *R v Albert* (1895) 12 SC 272-273.

Hieruit blyk ook duidelik dat die formulering van die toepaslike reël deur Van der Linden in ons regspraak inslag gevind het en dat die addisionele onderskeid wat die meerderheid van ons gemeneregskrywers tussen *infantiae proximi* en *proximi pubertati* getref het, nie hier ter lande⁴⁶ nagevolg is nie.⁴⁷

Sekerlik die mees problematiese aspek by die toepassing van die vermoede teen strafregtelike aanspreeklikheid van 'n kind tussen die ouderdomme van 7 en 14 jaar word beliggaam in die volgende vraag: Welke faktore behoort by weerlegging van dié vermoede in aanmerking geneem te word? In die verband kan die volgende samehangende en interaktiewe faktore onderskei word:

(1) Die ouderdomsglykskaal

Uit ons gewysdereg blyk dat die vermoede “weakens with the advance of the child's years towards fourteen.”⁴⁸ Uit 'n opname wat deur die Suid-Afrikaanse Regskommissie⁴⁹ onderneem is, blyk dat binne die betrokke tydperk geen kind onder die ouderdom van 10 jaar van 'n misdad aangekla is nie. Dit is dan ook in die lig hiervan dat 'n hoër minimumgrens vir die strafregtelike aanspreeklikheid van kinders aan die hand gedoen is. Indien die begrip “ouderdom” in die onderhawige artikel gebruik word, word na chronologiese en nie na geestelike ouderdom nie verwys.⁵⁰

(2) Afkeurenswaardigheid van die kind se optrede

Uit ons gewysdereg⁵¹ blyk dat die vermoede makliker weêrlê sou kon word by misdade wat *malum in se* is, dit wil sê by misdade wat oor 'n wye front erken word as inherent of natuurregtelik boos en afkeurenswaardig, as by misdade wat *mala prohibita* is, dit wil sê misdade wat bloot as gevolg van 'n positiefregtelike verbod afkeurenswaardig is. 'n Goeie voorbeeld van 'n *malum in se* word aangetref in die feitestel van die saak *V v United Kingdom*⁵² waar 2 tienjarige seuns opsetlik 'n tweejarige seuntjie ontvoer, doodgeslaan en

46 Vgl ook artikel 25 *BTPC* ten aansien van die Transkeise gebiede: “No one whose age does not exceed seven years shall be convicted of any offence. No one whose age exceeds seven years and does not exceed fourteen years, shall be convicted of any offence, unless it appears that at the time he committed the offence he had sufficient knowledge to know the nature and consequences of his conduct, or to appreciate that it was wrong.”

47 Sien ook Snyman 2002:176-177; Van Oosten en Louw 1997:123-125; Van Oosten 1993:132-134; Sloth-Nielsen 2000:393-402.

48 *R v K* 1956 3 SA 353 A:356 per Centlivres HR steunende op die Engelse skrywer Russel. Sien ook *Gutakezwe v R* 1916 NPD 423:425; *S v Nhamo* 1956 1 PHH 128 SR; *S v Ngobese* 2002 1 SACR 562 WLD.

49 1997:11.

50 Sien die Kanadese saak *R v Sawchuk* (1991) 65 CCC (3d) 151 (Manitoba Court of Queen's Bench) met kritiek deur Labuschagne 1993:148-152. Sien verder die onlangse beslissing van 'n appélhof van die deelstaat Ontario in Kanada *R v RR* (2002) 159 CCC (3d) 11 (Ontario CA) ten aansien van slagoffers.

51 *R v Lourie*:432; *R v Kaffir* 1923 CPD 261; *R v Sadowsky* 1924 TPD 504 505; *S v Ngobese*:564.

52 (2000) 30 EHRR 121.

hom op 'n treinspoor gelaat het.⁵³ Die groter afkeurenswaardigheid van 'n spesifieke misdaad kan ook blyk uit van die omstandighede en faktore, veral dié van wreedheid, genadeloosheid en meedoënloosheid, waarmee dit gepleeg word.⁵⁴

(3) Gedagteprosesse en gemoedstoestand van die dader

In *Gutakezwe v R*⁵⁵ is G, tesame met 'n ander, daarvan aangekla dat hulle strydig met 'n statutêre bepaling obstruksies op spoorweglyne geplaas het. G was ten tyde van die pleeg van die betrokke misdaad tussen 10 en 13 jaar oud gewees. Dove-Wilson RP verduidelik soos volg:⁵⁶

[...] I find it impossible to think that a native boy of from 10 to 13 — and native boys of that age are generally pretty intelligent — could have placed an obstruction of this kind upon the railway line without an evil motive. I find it impossible to believe that in doing so he would not be quite aware that he was doing something which was forbidden, and something which was calculated to be dangerous and do mischief.

Die hof lei gevolglik 'n wederregtelikheidsbewussyn af uit die kwaadwillige motief waarmee die kind opgetree het. In die saak *Attorney-General, Transvaal v Additional Magistrate for Johannesburg*⁵⁷ verklaar Kotze AR, hierby aansluitend, soos volg:⁵⁸

The law of South Africa on this subject still is what it has always been, namely, that a child under the age of seven years is conclusively held to be *doli incapax*, and that a child between the age of seven and fourteen years is presumed to be *doli incapax*, but this presumption is rebuttable on proof of a malicious mind on the part of the child, in accordance with the maxim of the canonists *militia supplet aetatem*.

In *R v K*⁵⁹ dui Centlivres HR die effek aan van die motief waarmee die kind opgetree het op die weerlegging van die vermoede deur daarop te wys dat die kwaadwilligheid moet blyk uit die omstandighede waarin die handeling plaasgevind het. Dit blyk duidelik uit 'n algemene analise van ons gewysdereg dat die kwaadwillige motief waarmee die kind optree nie as sodanig aanspreeklikheid fundeer nie. Dit stel bloot getuienis daar waaruit afleidings rakende sy geestestoestand en gesindheid gemaak kan word. In *R v Dikant*⁶⁰ verduidelik De Beer R dat die vermoede teen toerekeningsvatbaarheid deur die Staat weerlê kan word deur getuienis of omstandighede “proving that his mind was sufficiently mature to understand, and that he did understand,⁶¹ the

53 Vir 'n bespreking van dié saak sien Labuschagne 2001:198.

54 Sien bv *R v Tsutso* 1962 2 SA 666 SR 668; *R v Maritz* 1944 EDL 101.

55 1916 NPD 423.

56 425.

57 1924 AD 421.

58 423.

59 1956 3 SA 353 A:356.

60 1948 1 SA 693 O:692.

61 My kursivering. Hieruit blyk duidelik dat dit nie hier om 'n algemene en abstrakte toerekeningsvatbaarheidsbegrip handel nie.

wrongful character of the conduct in question." In *S v Ngobese*⁶² wys Blieden R daarop dat vereis word dat die kind "appreciated the distinction between 'right and wrong.'" Die onderskeid tussen reg en verkeerd verwys blykens Beadle R in *R v Mahwahwa*,⁶³ en myns insiens tereg,⁶⁴ na reg en verkeerd in juridiese sin en nie in morele sin nie.⁶⁵ Hierdie sienswyse blyk ook duidelik uit die beslissing in *R v Lourie*⁶⁶ waar 'n twaalfjarige seun aangekla is van 'n statutêre oortreding, naamlik dat hy 'n brood verkoop het namens 'n persoon wat nie die nodige handelslisensie daarvoor gehad het nie. De Villiers HR bevind hom onskuldig en motiveer dat hy "had not yet attained an age at which an act so innocent in itself as selling bread can be imputed to him as an offence." Die toepaslike toets is in finale instansie volgens ons howe⁶⁷ afgestem op die besondere kind in die besondere omstandighede van die saak en met verwysing na 'n spesifieke handeling.⁶⁸ Vir 'n sogenaamde algemene ontoerekeningsvatbaarheidsbegrip bestaan daar geen plek en behoefte by vasstelling van strafregtelike aanspreeklikheid van 'n kind nie.⁶⁹ Trouens, 'n duidelike proses van individualisering of subjektivering is in dié verband, soos elders⁷⁰ aangetoon, sigbaar.

(4) Teenwoordigheid van 'n ouer persoon en die dwangvermoede

In Suid-Afrika bestaan 'n vermoede dat indien 'n kind 'n misdaad saam met 'n ouer persoon pleeg hy/sy dit onder dwang van laasgenoemde gepleeg het. Daar bestaan 'n veelheid van gewysderegtelike gesag in dié verband.⁷¹ In *S v Khubeka*⁷² word soos volg verklaar:

Waar 'n jong kind 'n misdaad soos diefstal pleeg tesame met 'n persoon vir wie hy verwag kan word om te gehoorsaam soos byvoorbeeld 'n ouer broer, kan vermoed word dat hy as gevolg van dwang opgetree het.

62 Op 564, met verwysing na *R v Gufakwezwe* 1916 NPD 423:425; *R v Tsutso* 1962 2 SA 666 SR:668.

63 1956 1 SA 250 SR:251. Vgl egter *R v Kondora* 1953 SR 216.

64 Labuschagne 1978:259.

65 Uit *R v Leeuw* 1934 OPD 19:20 blyk dat die vereiste is of die kind "sufficiently developed mentally to entertain a criminal intention" was.

66 Op 434.

67 *R v K:357*; *S v Pietersen* 1983 4 SA 904 E:906; *S v Ngobese*:564.

68 In *S v Dyk* 1969 1 SA 601 C:603 verklaar Corbett R: "While a child of the age of the accused ... might well have appreciated the wrongfulness of the breaking-in, it does not follow that he would have realised the wrongfulness of the peripheral participation of which he was found guilty."

69 Sien *S v Mbanda R* 1986 2 PHH 108 T.

70 Sien Labuschagne 1997:184-187; Labuschagne 1997a:173. Vgl ook die Suid-Afrikaanse Regskommissie 1997:9 en *S v M* 1981 1 SA 240 N.

71 Sien bv *R v Slinger en Klaas* (1884) 4 EDC 279; *R v Albert* (1895) 12 SC 272:273; *R v Mickey* (1898) 8 HCG 227:228; *R v Leeuw*:20; *R v Sadowsky* 1924 TPD 504:506; *R v Onke* 1927 CPD 333; *R v Kunene* 1946 EDC 18:22; *R v Dikant* 1948 1 SA 693 O:696; *S v Goeda* 1969 1 PHH 85 EDC; *Kwa Tusi v R* 1944 NPD 154.

72 1980 4 SA 221 O:222.

Die effek van dié benadering is dat daar in omstandighede waar die kind saam met 'n ouer persoon by misdaadpleging betrokke is eintlik twee vermoedens ter sprake is, naamlik dié dat die kind onder dwang opgetree het en dié teen ontoerekeningsvatbaarheid. Vermoedens beliggaam wesenlik refleksgeregtigheid, dit wil sê geregtigheid word nie op regstaatlike en rasonale beginsels in die betrokke geval gebaseer nie, maar op simplistiese veronderstellings. Feitelike asook normatiewe onsekerheid wat sig in 'n betrokke geval voordoen, word in die strafbewysreg in elk geval reeds verreken in die geregtighedsaksioma dat die staat die beskuldigde se aanspreeklikheid bo redelike twyfel moet bewys. Dwang, op eie-voete-staande, kan in ons reg in ieder geval 'n strafregtelike verweer daarstel.⁷³ Die opmerking wat Blieden R in *S v Ngobese*⁷⁴ maak dat die feit dat beskuldigde 2 vergesel was van twee ouer seuns maak *prima facie* die staat se taak moeiliker om te bewys dat hy geweet het dat sy optrede regstrydig was,⁷⁵ is nader aan die kol. Wat eintlik komies is, is dat die twee ouer seuns slegs 'n jaar ouer as beskuldigde 2 was. Miskien was hulle nog in dieselfde graad in die skool! Ouderdomsgrense as sodanig kan, in die lig van die individuele aard van die mens, bloot nie 'n rigiede onveranderbare geregtighedsmaatstaf daarstel nie.

(5) Optrede van die kind na of ten tyde van die beweerde misdaadpleging

In *R v Kholi*⁷⁶ verduidelik Gardiner R ten aansien van 'n 11-jarige seun wat van diefstal aangekla is dat getuienis bestaan wat die vermoede teen ontoerekeningsvatbaarheid weerlê, "for instance, he gave a false account as to where he had obtained the stolen goods." Daar moet in dié verband voortdurend in gedagte gehou word dat kinders om 'n verskeidenheid van redes leuens vertel. Dit blyk ook uit ons gewysdereg dat uit die feit dat 'n kind 'n ander gedood en die lyk daarna verberg het, afgelei sou kon word dat hy van die onregmatigheid bewus was.⁷⁷ Uit ons gewysdereg blyk verder dat 'n sodanige afleiding gemaak sou kon word indien die kind weghardloop wanneer hy op heterdaad betrap word.⁷⁸ Hoewel die optrede van 'n kind na die pleeg van die misdaad of wanneer hy op heterdaad betrap word, bewysmateriaal daarstel waaruit sekere afleidings gemaak sou kon word, behoort dit met groot omsigtigheid behandel te word bloot omdat kinders se optrede dikwels nie rasonale patrone volg nie.

73 Labuschagne 1997b:205-224.

74 Op 565.

75 Vgl ook *S v Pietersen* 1983 4 SA 904 EDC:910 per Kannemeyer R: "... where a child aged between seven and 14 years is associated in the commission of a crime with an adult or even with a youth appreciably older than it is, the relationship between the two and the circumstances under which they both came to be involved in the crime must be investigated before the child can be pronounced *doli capax*."

76 1914 CPD 840. Vgl *R v Smith* 1937 NP 223:225.

77 *Attorney-General, Transvaal v Additional Magistrate for Johannesburg*:357.

78 *R v Ndenxa* 1919 EDL 199:200. Vgl *S v Ngobese*:563.

(6) Nalatigheidsmisdade

Die vraag onder welke omstandighede 'n kind strafregtelike aanspreeklikheid vir nalatige optrede behoort op te doen, is by 'n vorige geleentheid⁷⁹ in meer detail bespreek. Dit word nie weer hier aan die orde gestel nie. Wat in onderhawige verband weereens egter beklemtoon moet word, is dat die stel van eise aan regsonderdane, en spesifiek aan kinders, waaraan hulle nie kan voldoen nie nóg rasideel nóg geregtigheidsmatig nóg strafdoelmatig in 'n regstaat duldbaar is.⁸⁰

(7) Geslagsmisdade

Die gemeenregtelike reël dat 'n kind onder die ouderdom van 14 jaar nie as dader aan 'n geslagsmisdad skuldig bevind kan word nie, is deur die Suid-Afrikaanse howe nagevolg.⁸¹ Hierdie reël is intussen deur ons Wetgewer afgeskaf.⁸²

3.2 Die kind as misdadslagoffer

Geslagsomgang met 'n meisie onder die ouderdom van 12 jaar stel tans, as gevolg van 'n verkeerde interpretasie van ons gemene reg deur ons howe,⁸³ 'n verskyningsvorm van verkragting daar. In die lig hiervan word van die veronderstelling uitgegaan dat 'n meisie onder die ouderdom van 12 jaar se toestemming tot seksuele handeling nie strafregtelik erken word nie, met die gevolg dat haar toestemming tot ander seksuele (onsedelike) handeling ook nie die dader van skuldigbevinding aan die misdad "onsedelike aanranding" vrywaar nie.⁸⁴ Die komiese effek van dié reël is dat 'n seun van 14 jaar⁸⁵ wat met sy meisie van onder 12 jaar met haar toestemming geslagsomgang het as 'n verkragter strafbaar is.⁸⁶ Artikel 14 van die *Wet op Seksuele Misdrywe*⁸⁷ skep ook ander misdade met ouderdomsgrense wat daarop gerig is om kinders/jeugdige teen seksuele handeling te beskerm. Hierdie misdade is by vorige geleenthede,⁸⁸ met verwysing na 'n verskeidenheid ander regstelsels, krities geanaliseer. Die argumente daarin geopper, word nie hier herhaal nie. Wat vir onderhawige doeleindes van wesenlike belang is, is dat rigiede en onveranderbare ouderdomsgrense, ook in slagofferverband, in finale instansie nie die ontplooiende behoeftes van geregtigheid en rasionaliteit

79 Labuschagne 1983:222-228.

80 Sien ook die beslissing van die Duitse Konstitusionele Hof van 13 Aug 1998, JZ 1999, 251; *OLG Düsseldorf*, Urt v 3 April 1998, VersR 1999; 744; Labuschagne 2003:147.

81 Sien *bv S v Jeremy* 1895 CLJ 231:232; *R v M* 1949 4 SA 831 A; *S v A* 1962 4 SA 679 EDC:681. Vgl *S v S* 1977 3 SA 305 O; Labuschagne 1974:51ff.

82 Sien hieroor Milton 1988:123; Snyman 2002:446.

83 *Socout Ally v R* 1907 TS 336:338. Sien ook *R v M* 1950 4 SA 101 T:102; *R v Z* 1960 1 SA 739 A:742; Labuschagne 1974:51-56.

84 *Socout Ally v R*:35; *R v Sideropoulos* 1910 CPD 15:18; *Sagoye v R* 1932 NPJ: 236 237.

85 Hedendaags sou dit selfs 'n seun van jonger as 14 jaar kon wees.

86 Sien die feitstel in *R v Magope* 1931 OPD 57 en Labuschagne 1992a:584-587.

87 Wet 23 van 1957, soos gewysig.

88 Labuschagne 1990:10-24; Labuschagne 1998:340-343; Labuschagne 1999:110-113; Labuschagne 2000:284-299.

kan bevredig nie, bloot eenvoudig omdat dit nie die unieke behoeftes van die individuele mens(kind) en spesifiek haar reg op persoonlike outonomie oor en beskikking van, al sou dit begrens wees, haar liggaam, dit wil sê haar biopsigiese outonomie,⁸⁹ kan akkommodeer nie.⁹⁰

4. Ouderdomsgrense, fiksies en regstaatlike waardes

Bekyk 'n mens die strafregtelike aanspreeklikheidsouderdomme in die onderskeie regstelsels dan val die verskille meteens op. Wat die ondergrens betref, is die ouderdom in Suid-Afrika en Switserland, byvoorbeeld, 7 jaar, in Nederland 12 jaar, in Duitsland en Italië 14 jaar, in Portugal 16 jaar en in Spanje 18 jaar.⁹¹ In enkele regstelsels, soos in Suid-Afrika (14 jaar) en in Duitsland (18 jaar), bestaan daar ook bogrense. Kinders wat hulle tussen die bo- en ondergrense bevind, kan onder sekere omstandighede wel strafregtelike aanspreeklikheid opdoen. In Suid-Afrika, soos hierbo uiteengesit, word met 'n (bewysregtelike) vermoede in dié verband gewerk. Reeds uit die substansiële verskille in die ouderdomsgrense wat in regstelsels, dikwels van dieselfde kultuurfamilie, in die wêreld aangetref word, blyk dat die vasstelling daarvan 'n arbitrêre grondslag moet hê. Na rigiede ouderdomsgrense by bepaling van strafregtelike aanspreeklikheid van kinders is al tereg verwys as "weithin eine Fiktion."⁹² In 'n regstaat, waarin individuele outonomie en verantwoordelikheid asook rasionaliteit en geregtigheid oor die algemeen gekoester word, het fiksies nie bestaansruimte nie. Fiksies is, soos elders aangetoon,⁹³ 'n regstaat onwaardig. Hoewel ouderdomsgrense om praktiese redes as riglyne kan dien, behoort dit in regstaatlike verband nooit die status van onveranderbare regsreëls aan te neem nie.⁹⁴ Menslike andersheid en individualiteit⁹⁵ behoort oor die hele spektrum van die reg gerespekteer te word. 'n Ander benadering sou ongeregtigheid in die hand werk en sou in finale instansie regsekerheid ten koste van geregtigheidsekerheid verskans.⁹⁶ Die "volledige" erkenning en akkommodering van die uniekheid en individualiteit van die kind as dader in die strafreg beteken nie dat hy/sy soos 'n volwassene in die strafproses behandel moet word nie. Trouens, 'n afsonderlike jeugstrafsisteem met sanksie-alternatiewe en opvoedkundige bedeling behoort vir kinders en jeugdiges in die lewe geroep te word waarby deskundiges uit ander relevante vakgebiede konstruktief en in 'n omvattende sin betrek behoort te word. Die strafreg, asook die algemene regsbedeling en -prosedures, alleen is nie daartoe opgewasse om die probleme van kinder- en jeugkriminaliteit aan te spreek nie.⁹⁷

89 Vergelyk in die algemeen hieroor Labuschagne 1995:367; Labuschagne 2000a:274.

90 Vir meer besonderhede sien Labuschagne 1999a:161; Labuschagne 2000:284; Labuschagne 2000b:54; Labuschagne 2000c:360.

91 Labuschagne 2001:199; Roxin 1997:779; Rimmelink 1996:773.

92 Lange soos aangehaal deur Roxin 1997:779.

93 Labuschagne 1994:177; Labuschagne 1997c:530-31; Labuschagne 2000d:142-143.

94 Hazewinkel-Suringa 1961:265-268. Vgl ook De Ville 2000:64.

95 Sien ook De Villiers 1988:437-449; Curlewis 1998:306ff.

96 Sien hieroor Labuschagne 2000e:365-366.

97 Sien ook Curlewis 1998:200ff.

Die stel van ouderdomsgrense vir kinders as misdadslagoffers, spesifiek by geslagsmisdade, is insgelyks arbitrêr van aard. Die ouderdomsgrens waaronder geslagshandeling met meisies/kinders,⁹⁸ óf dit as 'n verskyningsvorm van 'n ander misdaad óf as 'n afsonderlike misdaad gestraf word, is in Suid-Afrika 12 jaar, in Engeland 13 jaar en in Duitsland 14 jaar.⁹⁹ Dit blyk egter duidelik uit die historiese agtergrond¹⁰⁰ dat in dié verband beoog is om geslagsonrype kinders (*impubes*), en aanvanklik spesifiek meisies, teen seksuele misbruik te beskerm. Hoewel die ouderdomsgrense in dié verband meer werklikheidsvriendelik as dié ten aansien van daderskap is, beliggaam dit onteenseglik ook 'n arbitrêre element.¹⁰¹ Op welke ouderdom 'n kind geslagsryp word, verskil van individu tot individu. Gevalle is byvoorbeeld opgeteken waar meisies onder die ouderdom van 10 jaar aan kinders geboorte geskenk het.¹⁰² Om nou die vader van so 'n kind byvoorbeeld as verkragter te straf is verspot. Ouderdomsgrense sou ook in dié verband as 'n algemene riglyn kon dien, maar onderworpe daaraan dat hiermee weggedoen sou kon word indien individuele omstandighede en regstaatlike waardes dit verg.¹⁰³

5. Konklusie

Rigiede ouderdomsgrense, hétsy in daderverband hétsy in slagofferverband, ontken menslike individualiteit en is in beginsel strydig met elementêre regstaatlike waardes soos persoonlike, en in besonder biopsigiese, outonomie en die reg tot selfverwesenliking as manifestering van die algemene persoonlikheidsreg wat respek vir menslike individualiteit onderlê.¹⁰⁴ Rigiede ouderdomsgrense is wesenlik werklikheidsvreemd en fiktief van aard. Uit 'n rasionele, regstaatlike en algemene geregtigheids oogpunt gesien, staan fiksies altyd op wankelende fundamente waarin 'n standhoudende legitieme regstelsel in finale sin nie wortel kan skiet nie.

98 In Suid-Afrika, byvoorbeeld, word geslagsomgang/onsedelike handeling met 'n seun onder 12 jaar nie as verkragting/onsedelike aanranding gestraf nie — sien Labuschagne 2000:284ff.

99 Sien vir verdere inligting Labuschagne 1974:43ff; Labuschagne 1990:15-20; Labuschagne 2000:284ff.

100 Sien hierbo onder titel: "Historiese agtergrond".

101 Sien ook Labuschagne 1990:20-21.

102 Donovan 1963:55.

103 Sien verder artikel 14 van die *Wet op Seksuele Misdrywe* 23 van 1957 (soos gewysig) en Labuschagne 1990:21-23 ten aansien van die beskerming van geslagsrype jeugdige teen seksuele uitbuiting van hulle sosiale, emosionele en morele onvermoëns deur ouer persone. Dit word nie hier weer onder die loep geneem nie. Sien ook ten aansien van die Duitse reg in dié verband Labuschagne 2000:284ff.

104 Sien artikel 2(1) van die Duitse Grondwet en die beslissing van die Duitse Konstitusionele Hof van 11 Junie 1958, BVerfGE 7, 379 405 asook dié van 5 Junie 1973, BVerfGE 35, 202 221. Hoewel 'n algemene persoonlikheidsreg nie in ons Grondwet by name verskans word nie, erken ons howe, deur afleidings uit ander fundamentele regte, soos dié van waardigheid, privaatheid en persoonlike sekuriteit, dit in effek wel. Sien bv *Gardener v Whitaker* 1994 5 BCLR 19 E:36; *Bernstein v Bester* 1996 4 BCLR 449 CC:483-484; *National Coalition for Gay and Lesbian Equality v Minister of Justice* 1998 2 SACR 556 CC:576ev. Sien ook Labuschagne 2000b:57 en Labuschagne 2000c:360ff.

Bibliografie

- BINAVINCE ES**
1964. The ethical foundation of criminal law. *Fordham Law Review* 33:1.
- BROUWER H**
1714. *De Jure Connubiorum. Libri Duo*. Delft.
- CARPZOVIVS B**
1758. *Practica Nova Imperialis Saxonica Rerum Criminalium*. Frankfurt.
- CLARUS J**
1579. *Opera*. Leiden.
- CURLEWIS LG**
1998. The role that age plays in the South African criminal law. LLD-proefskrif. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- DAVEL CJ (red)**
2000. *Introduction to child law in South Africa*. Kaapstad: Juta.
- DE HAAS G (red)**
1741. *Nieuwe Hollandsche Consultatien*. Den Haag.
- DE VILLE JR**
2000. *Constitutional and statutory interpretation*. Goodwood: Interdoc Consultants.
- DE VILLIERS DS**
1988. Die strafregtelike verantwoordelikheid van kinders. LLD-proefskrif. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- DONOVAN BT**
1963. Timing of puberty. *Scientific Basis of Medicine, Annual Survey*: 55.
- GOMEZIUS DA**
1759. *Variae Resolutiones*. Venesië.
- HAZEWINKEL-SURINGA D**
1961. Enige bedenkingen teen die herziening van het kinderstrafrecht. *Nederlands Juristenblad* 36:261.
- HOPPIUS J**
1746. *Commentatio Succincta ad Institutiones Justinianaeas*. Frankfurt.
- LABUSCHAGNE JMT**
1974. Enkele strafregtelike aspekte van ontug met jeugdige meisies. *Speculum Juris* 9:40.
1978. Strafregtelike aanspreeklikheid van kinders. *Tydskrif vir die Suid-Afrikaanse Reg*:250.
1983. Strafregtelike aanspreeklikheid van kinders weens nalatigheid. *Tydskrif vir Hedendaagse Romeins-Hollandse Reg* 46:22.
1990. Ouderdomsgrense en die bestraffing van pedofilie. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Strafrechtspleging* 3:10.
1992. Die voorrasionele evolusiebasis van die strafreg. *Tydskrif vir Regswetenskap* 17(1):27.
- 1992a. Bestraffing van geslagsomgang tussen kinders. *South African Law Journal* 109:584.
1993. Strafregtelike aanspreeklikheid van kinders: Geestelike of chronologiese ouderdom? *South African Law Journal* 110:148.
1994. Is die redelike persoon in die administratiefreg welkom? *SA Publikereg/Public Law* 9:177.
1995. Aanranding en misdaadkondensering: Opmerkinge oor die strafregtelike beskerming van biopsigiese outonomie. *De Jure* 28:367.
1996. Evolusielyste in die regsantropologie. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Etnologie* 19:40.
- 1996a. Eengeslaghuwelike: 'n Menseregterlike en regsevolusionêre perspektief. *South African Journal of Human Rights* 12:534.
1997. Subjektivering van die vermoede teen ontoerekeningsvatbaarheid van kinders tussen 7 en 14 jaar. *De Jure* 30:184.
- 1997a. Strafregtelike aanspreeklikheid van kinders en die vermoede teen toerekeningsvatbaarheid. *Tydskrif vir die Suid-Afrikaanse Reg*:168.

1997b. Medemensdwang as strafregtelike verweer. *Stellenbosch Law Review* 8:205.

1997c. Regmatige verwagting, redematige administratiefregspiegling en die menseregterlike status van fiksies. *SA Publiekreg/Public Law* 12:522.

1998. Ouderdomsgrense en die strafregterlike aanspreeklikheid weens seksuele misbruik van kinders. *Obiter* 19:340.

1999. Klagtemisdade en die strafregterlike respektering van die psigoseksuele outonomie van jeugdige. *Tydskrif vir Regswetenskap* 24:110.

1999a. Strafregterlike respektering van jeugdige se reg op psigoseksuele selfbestemming. *Tydskrif vir Hedendaagse Romeins-Hollandse Reg* 62:161.

2000. Die strafregterlike spanningsveld tussen die kind se reg op vrye psigoseksuele ontplooiing en behoeftes van magsmisbruik. Is die Duitse reg navolgingswaardig? *Stellenbosch Law Review* 11:284.

2000a. Tele- en sluipsteistering: Opmerkinge oor die behoefte aan strafregterlike beskerming van die persoonlike lewensfeer en biopsigiese outonomie. *De Jure* 33:274.

2000b. Seksuele kontak tussen psigoterapeut en pasiënt: Opmerkinge oor die strafregterlike beskerming van psigoseksuele outonomie. *Tydskrif vir Regswetenskap* 25 (2): 54.

2000c. Die geweldsbegrip en psigoseksuele outonomie by omskrywing van geslagsmisdade. *Tydskrif vir die Suid-Afrikaanse Reg*:360.

2000d. Onpartydige regspraak in 'n plurale regstaat: Opmerkinge oor die geregtigheidsvriendelike kant van die redelike persoon-toets. *Obiter* 21:135.

2000e. Die spanningsveld tussen regsekerheid en geregtigheidsekerheid: 'n Regsantropologiese evaluasie van die evolusie van die *stare decisis*-reël. *Tydskrif vir Hedendaagse Romeins-Hollandse Reg* 63:347.

2001. Criminal responsibility of children in international human rights law. *South African Yearbook of International Law* 26:198.

2003. Deliktuele aanspreeklikheid weens die nalatige optrede van 'n kind wat aan 'n sport- of ontspanningsaktiwiteit saam met volwassenes deelneem. *De Jure* 36(1):147.

LABUSCHAGNE JMT EN VAN DEN

HEEVER JA

1993. Accountability of children in rudimentary legal systems: a criminal law-evolutionary review. *Comparative and International Law Journal of Southern Africa* 26:98.

MATTHAEUS A

1661. *De Criminibus ad Lib XLVII et XLVII Dig. Commentarius*. Amsterdam.

MILTON JRL

1988. Law reform. The demise of the impunity of pre-pubescent rapists. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Strafregepiegling* 1:123.

MOMMSEN T

1899. *Römisches Strafrecht*. Verlag von Duncker und Humblot: Leipzig.

MOORMAN J

1779. *Verhandelingen over de misdaden en der selver straffen* (versorg deur JJ van Hasselt): Arnhem.

REIN W

1844. *Das Kriminalrecht der Römer*. 1962-herdruk. Aalen: Scientia Verlag.

REMMELINK J

1996. *Mr D Hazewinkel-Suringa's Inleiding tot de Studie van het Nederlandse Strafrecht*. Deventer: Gouda Quint.

- ROBINSON JA (red)
1997. *The law of children and young persons in South Africa*. Durban: Butterworths.
- ROXIN C
1997. *Strafrecht ATl*. Munchen: Verlag CH Beck.
- SHARMA VD
1974. The criminal responsibility of children in England. *Anglo-American Law Review* 3:157.
- SLOTH-NIELSEN J
2000. Child justice and law reform. *Davel* 2000: 383ff.
- SNYMAN CR
2002. *Criminal Law*. Durban: Butterworths.
- SUID-AFRIKAANSE REGSKOMMISSIE
1997. Juvenile Justice, Issue Paper 9, Project 106: Pretoria.
- VAN BYNKERSHOEK C
1752. *Observationum Iuris Romani*. Leiden.
- VAN DER KEESSEL DG
1972-uitgawe van Beinart en Van Warmelo. *Praelectiones ad Ius Criminale*. Kaapstad: Juta en Kie.
- VAN DER LINDEN J
1806. *Regtsgeleerd, Practicaal en Koopmans Handboek*. Amsterdam.
- VAN LEEUWEN S
1741. *Censura Forensis*. Leiden.
- VAN OOSTEN FFW
1993. Non-pathological criminal incapacity versus pathological criminal incapacity. *South African Journal of Criminal Justice* 6:127.
- VAN OOSTEN FFW EN LOUW AS
1997. Children, young persons and the criminal law. *Robinson* 1997: 119-160.
- VINNIUS A
1665. *In Quatuor Libros Institutionem Imperialium Commentarius*. Amsterdam.
- VOET J
1707. *Commentarius ad Pandectas*. Den Haag.